

Biblioteka
U. M. K.
Toruń

292373

12

Mowa

Tadeusz
Antoni

JAŚNIE WIELMOŻNEGO

MOSTOWSKIEGO,

SENATORA WOJEWODY

Ministra Spraw Wewnętrznych

i Policji,

Miana

Na pierwszej Sessji Seymowej

w Izbach złączonych.

Dnia 28 Maja 1830° Roku.

w Warszawie

W DRUKARNI N. GLÜCKSBERGA.

1830.

legł się nad Grobowcem CESARZA ALEXANDRA, iśkaż bydź musiła boleść na, gdy zostaliśmy nagle pozabawieni NARODOWE; który przywrócił nasze Ojczyznę; zapobiegł nam ich obcydnie i przy-
Od czasu ostatniego posiedzenia prawodawczego, nieubłagany los, raził boleśnym ciosem dwie części świata. Przecinając nie spodzianie drogę pod rozlicznymi względami życia; wśród biegu wyrwywając je podziwieniu ludzi, w ten czas właśnie, kiedy wspaniałe pomysły; upłodnione i dojrzałe doświadczeniem, stanowiły niezmiennie zasady sprawiedliwości, umiarkowania i władzy, jakich przyszła pomyślność licznych narodów wymagała; smutne to przeznaczenie zamieściło nagle obecną ich dolę i zagroziło następnemu ich bytowi. Tak, razy losu trwożą i wstrząsają Towarzystwa. Szczęśliwe te ieszcze, gdy w chwili niebezpieczeństwa i gwałtownych poruszeń, mogą znaleźć zabezpieczenie swęj trwałości w odwadze i mężtwie Wodźów, którym miłość ludów towarzyszy.

Moscow

1830

MOSTOWSKI

GENERAŁA WOLEWODY

Wydawnictwo Wileńskie

1830

1830

Wydawnictwo Wileńskie

BIBLIOTEKA
UNIWERSYTECKA
w Toruniu

Wydawnictwo Wileńskie

292373

Wydawnictwo Wileńskie

W DRUKARNI N. GŁOBSKIEGO

1830

Ale jeśli odgłos żalu powszechnego rozlegał się nad Grobowcem CESARZA ALEXANDRA, iakaż byż musiała boleść nasza, gdy zostaliśmy nagle pozbawieni MONARCHY, który wskrzesił istnienie nasze Narodowe; który przywrócił nasze ołtarze i prawa; zabezpieczył mowę Ojców naszych; utrzymał nam ich obyczaje i przywyknienia; utworzył Instytucye użyteczne i nieznanne; który usuwając odziedziczone nęłogi, a może nawet i uprzedzenia przywiązane do użytku Władzy nieograniczoney, raczył wspaniale, zapewnić nam formy rozsądnego i wolnego rządu.

Czemuż płonne usiłki wdzięczności ludzi, są równie, jak oni, niedołączne i znikome. Niech przynajmniej uczucia nasze nie ograniczają się na zimném kilku martwych głązów skupieniu. Zostawmy wiekom następnym, świadków mówiących, którzy ciągle odnawiani, i ludzkości ciągle pociechę niosący, będą mogli głosem nieśmiertelnym powtarzać zawsze swoje tkliwe powstanie!

Taki jest cel i przedmiot wniosku do Izb Seymowych uczynić się mającego w skutku zobowiązania, przez które Senat Królestwa, stając się tłumaczem pierwszych żalów Na-

rodu, starał się przynieść im ulgę, żądaniem wzniesienia pomnika dla WSKRZESICIELA POLSKI.

Wszakże ta Opatrzność, która długimi nieszczęściami chciała doświadczać naszą Ojczyznę, nie dozwalała jednak iey zagłady; raczyła ją schronić pod potężną tarczę MONARCHY, Który od czasu wstąpienia na tron, niezmiął żadnego Swoich uczuć wyrazu; Który poprzysiągł zachowanie naszych Instytucy i przyjął nawzajem przysięgi niewzruszoney naszej wierności; Który nakoniec, Obrzędem uroczystym i pamiętnym Swoiej Koronacy, ogłosił i potwierdził przed Bogiem i ludźmi, istnienie i trwałość Królestwa Polskiego.

Prowadząc dalej niezmiennie, iak SAM oznaymił, panowanie i dzieło SWEGO WIEKOPOMNEGO POPRZEDNIKA, rozkazał naszemu Rządowi, postępować bez zboczenia, w drodze nawykłey.

W Y Z N A N I A.

Tak więc prawo ostatniego Seymu tyjące się pierwszy Księgi Kodexu Cywilnego, jest w wykonaniu. Lecz część tego prawa, urządzająca postępowanie w spra-

wach rozwodowych, doznając ciągłego oporu ze strony Władz Duchownych, zaprowadziła w stosunkach Towarzyskich niepewność tém dolegliwszą, że iéy przedłużenie wywierałoby niezawodnie wpływ nader szkodliwy na spokojność rodzin i na obyczaju ogólne. Gdy Kommissye Rządowe Wyznań Religijnych i Sprawiedliwości nie mogły wynaleść dotąd środków pogodzenia wspomnionego prawa z Ustawami Kanonicznymi, ważny ten przedmiot zwrócony bydź musi pod roztrząsanie Izby prawodawczych.

Ludność Katolicka Królestwa, wynosząca w roku 1828 3,471,282 dusz oboię płci, miała 1917 parafii, oraz 309 kościołów i kaplic filialnych, do posług których było użytych 2,369 Xięży, oprócz Członków składających wyższe Duchowieństwo. Piętnaście Seminarjów mieściło 370 Uczni w 156 Klasztorach było Zakonników 1783 a w 29^{ciu} Klasztorach żeńskich, 354 Zakonnice.

Dochody roczne Wyznania Katolickiego składały się z około 1,600,000 Złotych ze Skarbu Publicznego wyznaczonych, i z 890,278 Złotych pochodzących z Dóbr supprzy-

mowanych, które dawniéy należały do Zgromadzeń duchownych. Dochody parafialne nie są ieszcze dotąd obliczone, ponieważ oznaczony postanowieniem termin zamiany dziesięciny, został przedłużony na opóźniających się żądanie; przedmiot ten w krótcie iednak będzie wyjaśniony skutkiem układu ogólnego, rozpoczętego między Kommissyami Rządowemi Wyznań Religijnych i Skarbu, a tyczącego się uposażenia Duchowieństwa Katolickiego stosownie do zasad Ustawy Konstytucyjney.

Odnowiono 325 kościołów, 12 nowych wystawiono kosztem Parafianów, a rozpoczęto restauracyą 101 kościołów. Kościół S. Stanisława w Rzymie, od 250 lat pobożnością Królów Polskich założony, z upadku, do którego przywiedzionym się widział w czasie zmian politycznych, hoynością NAYIAŚNIEYSZEGO CESARZA ALEXANDRA dźwigniony został. Inny kościół również fundacyi Polskiej w Rzymie, pod tytułem: *Madona del Pascolo*, staraniem Kommissyi Rządowéy Wyznań, porządnie był utrzymany.

Królestwo zawierało 41 Gmin Ewangielickich i 38^{ciu} Duchownych tego Wyznania.

Siedm cerkwi, ieden monaster i 3^{ch} duchownych, wyznania Grecko - wschodniego; dwie Gminy i Kaplice Filiponów czyli Roskolników. Dwie Gminy i dwa domy modlitwy Menonistów. Dwa meczety Mahometkańskie z dwoma Imanami, i 62 Dozorów bóżniczych żydowskich. Wszystkie te Wyznania doznawały opieki Rządu, a niektóre z nich, wsparcia.

OŚWIECENIE PUBLICZNE.

Staranność Rządu o wzrost Uniwersytetu Warszawskiego nie ustala. Biblioteka, Obserwatorium, Ogród botaniczny; Gabinety pięknych sztuk, fizyczny, zoologiczny, mineralogiczny; zbiory wzorów, rycin, ciągle powiększane nowemi nabyciami i darami prywatnych Osób, przedstawiają sposobność do poszukiwań naukowych wielorakiego rodzaju. Szkoła przygotowawcza do politechnicznej, jest urządzona, a rozmaite Katedry tego Zakładu, zostaną zajęte i otwarte za powrotem Professorów wysłanych z Instytutu pedagogicznego, a dla uzupełnienia wiadomości swoich, kosztem Rządowym za granicę wysłanych.

Dwa inne Instytuta pedagogiczne, ustanowione w Łowiczu i w Puławach, kształcą Nauczycieli dla Szkół niższych. W stolicy Nauczycielki i Przełożone nad pensjami płci żeńskiej, otrzymują wiadomości stosowne do ich przeznaczenia, pod dozorem Komitetu w tym celu ustanowionego.

Fundusze przeznaczone dla Wydziału Oświecenia publicznego, wynoszą rocznie, wyżej dwóch milionów Złotych, oprócz 160,000 Złotych, pochodzących z opłat pobieranych od Uczniów. Różne zapisy uczynione w ostatnich latach przez Osoby prywatne, powiększyły o trzykroć kilkadziesiąt tysięcy Złotych ogół funduszy tego Wydziału.

Uczniów w Uniwersytecie Warszawskim jest obecnie 589 Szkoły wyższe i niższe po Województwach miały ich 8,682; 1624 synów Rzemieślników uczęszczało do Szkół niedzielnych, tak w Stolicy, iak w Kraiu. Instytut głuchoniemych mieścił 68 wychowawców. W Szkołach cyrkulowych elementarnych w Stolicy istnących, było Uczniów 349; Uczennic 383. Do 72 Szkół prywatnych wyższych i niższych oboiędzy płci w Warszawie, uczęszczało 688 Uczniów i 359

Uczennic. 28 Pensyi w Warszawie miały 717, a 42 Szkół płci żeńskiéj po Województwach 1624 Uczennic.

Szkola Rabinów założona roku 1826, liczy 71 Uczniów. Cztery Szkoły Elementarne uczęszczane były przez 298 młodych Izraelitów.

Chociaż od roku 1823, 35 Szkół Elementarnych w Królestwie ubyło, z tém wszystkiém około 28,400 Uczniów co rok znalazło w nich nauki początkowe. Ilość ta wskazująca pomnożenie Uczniów mimo zmniejszenia liczby szkół, dowodzi iż potrzeba nauki, czuć się dać i wzmaga się w Klasie niższéj ludności: Założenie i utrzymanie Szkół Elementarnych w Kraiu naszym, zawisło dziś iedynie od dobréj chęci i hojności Właścicieli Ziemiańskich, bez przyłożenia się Rządu. Wszakże, jest rzeczą widoczną, iż naylepsze Instytucye i zamiary Administracyi, źle będą wykonywane, i nie dadzą się zastosować, dopóki lud któremu przewodniczyć mają, ich nie zrozumie. Żadne Towarzystwo, iakiego Członkowie nie byliby w stanie rozróżnienia złego od dobrego, występku od cnoty, których by w tym celu, równie iak dla kie-

rowania ich przyszłością, nie nauczano pierwiastków wszelkiego oświecenia w Towarzystwie, to jest czytać, pisać, rachować, i tego co jest koniecznie potrzebném ich powołaniu, nie mogłoby znaleźć się dojrzałym do zamięłowania i utrzymania stanu rzeczy, będącego nad ich poięcie. I chociaż może jest prawdą iż nieporządne rozszerzanie wiadomości, pomnażając bezpieczeństwo Osób, dąży do narażenia bezpieczeństwa własności, przez nowe żądze iakie wznieca; środek iednak nayprościéjszy do usunięcia ponęty ku nie prawém użyciom, znalazłby się w ułatwieniu nabycia ograniczonéj nauki, iaka jest każdemu stanowi właściwa; i iaka tym bardziéj do niego przywiązuie. Kommissya Rządowa Wyznań i Oświecenia Publicznego, zatrudnia się urządzeniem, które ma zapobiedz ważnym obecnym pod tym względem niedogodnościom.

SPRAWIEDLIWOŚĆ.

Przyśpieszenie porządnego wymiaru sprawiedliwości w rozmaitych Sądach, było nieodstępnyim celem starań i troskliwości

Kommissyi Rządowéy, o ile granice iéy attrybucyi tego dozwalały. Wciągu upłynionych lat, aż do roku 1829, Spraw 13,493 ugodzono w Sądach Pokoju. Trybunały Cywilne i Handlowy wydały wogóle 82,340 Wyroków. Sąd Appellacyiny odsądził 9,336 Spraw. Sąd Naywyższy Instancyi w 1,046^{ciu} Sporach ostatecznie wyrokował, a 846 rekursów odrzucił. Postanowieniem Królewskiem z dnia 6. Lipca 1826 r. dodany został temu Sądowi drugi Wydział, dla prędszego działań iego wykonywania. Sądy Policyine 101,321 a Sądy Policyi poprawczyéy 70,031 Spraw odsądziły. Sądy Kryminalne ogłosiły 14,142, a Sąd Appellacyiny, w zastępstwie Kassacyiniego wydał w Sprawach Policyinych poprawczych i Kryminalnych, 2,873 Wyroków.

Trudno zataić iż liczba przestępstw, chociaż stosunkowo mniejsza ieszcze niż w innych Kraiach Europy, wzmogła się iednak u nas w ostatnich latach. Główniejsze do tego przyczyny dają się spostrzeżać w pomnożeniu ludności, w niedostateczności oświaty elementarnéy i w nieuchronném pomnożeniu spraw defraudacyinych.

Dla dzielniejszego zaradzenia złemu, Wydział Sądowniczy wymagałby pomnożenia środków, a przeto i powiększenia fundusów.

Spraw karności przeciwko Urzędnikom w obowiązkach swoich wykraczającym, lub Władzy nadużywającym, wytoczono 267. Z dwudziestu dziewięciu prośb o ulaskawienie samemu Królowi przedstawionych, 24 uzyskały złagodzenie kary. Rad familyinych odbyło się 8319.

Urządzenie hypotek w całym Królestwie ukończone iest stosownie do prawa, i służyło za podstawę dla rozwinięcia Towarzystwa kredytu publicznego, przez Sejm ostatni ustanowionego, a którego działania, iuż skutecznie się przyłożyły do zmniejszenia liczby sporów cywilnych. W skutek przedstawionych środków od Kommissyi Rządowéy Sprawiedliwości i zatwierdzonych przez Namiestnika Królewskiego, większa część spraw konkursowych i likwidacyinych, które się ciągnęły od czasu Rządów Austryackiego i Pruskiego, iest odsądzona: pozostało z nich tylko 18 do zatawienia.

Kassy depozytowe przy Trybunałach Cywilnych w ciągu ostatnich lat aż do 1829 roku, wydały właścicielom w miarę ich wy dowodnienia, około 19 milionów złotych, tak w gotowiznie, iak w wartościach ią zastępujących. Zupelne rozrządzenie tych depozytów, zawisło od ostatecznego wykonania Konwencyi zawartych z Dworami Austryackim i Pruskim.

Z 4486 mass depozytowych, dla różnych przyczyn zaległych, 3983 na mocy postanowienia Namiestnika Królewskiego, wydanych zostało stronom, lub przeniesionych do Skarbu publicznego. Pozostało ich ieszcze 503 do zasądzenia.

Dawne archiwa Królestwa polskiego, zawierające dokumenta oraz akta tyczące się prywatnych własności i pochodzenia rodzin kraiowych, wymagały bacności Rządowéy. W wykonaniu dekretu Królewskiego, w téy mierze wydanego, Kommissya Rządowa Sprawiedliwości poleciała zebranie tych archiwów dotąd rozrzuconych po miasteczkach, i przeniesienie ich w miejsca dogodne. Woiewództwa Krakowskie, Lubelskie i Płockie iuż używają

korzyści tego rozporządzenia; inne zaś Woiewództwa następnie z niego udział mieć będą. Na mocy Postanowienia NAYJAŚNIEYSZEGO PANA Rady Woiewódzkie mają sobie polecone wybory Kandydatów na Sędziów Pokoiu. Tym zarządzeniem, sprawiedliwość poiednawcza opatrzona iest w dostojnych Urzędników wypełniających swe czynności z zadowoleniem współobywateli.

Niedostatek zgodności między różnemi księgami praw które nas obowiązują, rozwinięcie szczegółów Ustawą Konstytucyjną przepisane, położenie nasze polityczne, potrzeby miejscowe, istnienie pewnych instytucyi, wszystkie te powody razem zebrane i inne, których wyłożenie byłoby nieużyteczne albo niewczesne, zdały się wymagać rozmaitych zmian w naszych Kodexach. Deputacya prawodawcza złożona z Członków wybranych z obydwóch Izb Seymowych i z Rady Stanu zajmuie się tą nader ważną pracą.

Projekt do pierwszéy Księgi Kodexu Cywilnego na posiedzeniu Seymowem 1825 roku, w prawo zamieniony został. Dru-

ga Księga tegoż Kodexu jest ukończona. Nie będzie jednak przełożona Izdom, na teraźniejszym ich zgromadzeniu: dano ją albowiem do rozwagi sądom i znawcom prawnym Królestwa, dla zebrania wprzód uwag ich, nad tak stanowczym dziełem, i użycia onych, podczas roztrząsania téj Księgi w ógólném Zgromadzeniu Rady Stanu.

Wydział Prawa w Uniwersytecie Warszawskim ukształcił już znaczną liczbę biegłych Kandydatów którzy teoretycznie u-
sposobieni, a w kilkoletniéj bezpłatnéj aplikacyi nabywszy praktycznych wiadomości, przedstawiają szacowny zakład urzędników, do najniższych nawet posad sądownictwa.

W skutek decyzji Królewskiéj, Kommissya Rządowa Sprawiedliwości, nabyła w Warszawie pałac dla stałego w nim biór swoich pomieszczenia. Obszerny gmach wystawiony w Kaliszu zajęty jest przez Władze Sądownicze tegoż Woiewództwa: Inna budowla wzniesiona w Kielcach, zawiera akta hypoteczne i notaryalne Woiewództwa Krakowskiego.

Fundnsze roczne przeznaczone na Wydział Sprawiedliwości, wynosiły około 2,500,000 Złotych, z których co rok pozostały oszczędzenia. Rachunkowość żadnych nie ma zaległości.

ADMINISTRACYA WEWNĘTRZNA.

Trzy lata miernych urodzaiów, i zdarzone ztąd, mniey lub więcéj znaczne, podniesienie ceny, zwłaszcza nayszlachetniejszego gatunku zboża, ułatwiło odbyć dawniéj nagromadzonego ziarna, a ożywiając przeto chwilowo, otuchę Rolnika, dowiodło mu przynajmniey, iż znoie jego nie zawsze do pomnożenia tylko trosków służyć mu maia, iż stopniowo wzrastająca ludność, wymagać musi obfitszych żywności; i że rolnictwo zostanie zawsze źródłem użyźniającym wszelkie rodzaje przemysłu.

Urządzenie przytém Kredytu publicznego, i zaprowadzenie listów zastawnych, uwolniwszy znacznieyszą część własności ziemiańskich od ciężarów które ie obarczały; nadając przez to ruch Kapitałom, od długiego czasu bez użytku leżącym, sprawi-

ło dzielną pomoc, która nowym i powszechnym popędem, każdą gałąź gospodarstwa ożywiła.

Lecz tylko klasa właścicieli i dzierżawców wieczystych, czytać i pisać umiejących, widocznie korzystała z tego zbawionego poruszenia; a lubo słusznie i przyjemnie jest wspomnieć, iż wielu właścicieli ziemiańskich przykłada się do ulepszenia bytu swoich włościan pańszczyźnianych, ci wszakże pozbawieni wogólności pierwiastkowego oświecenia, zostają aż nadto wystawionemi dotknięciom nędzy i występku, które są nieuchronnym skutkiem ciemnoty,

We wszystkich jednak Województwach, chociaż w nierównym stosunku, widok uprawy i zabudowań rolniczych staie się co rok porządniejszym i bardziéj przyjemnym. Rozmnożenie bydła wszelkiego rodzaju, a szczególnie owiec ulepszonych, spiesznie postępuje. Tych liczba iest prawie podwoiona, i mało znajduje się własności ziemiańskich dogodnych ich hodowaniu, w których by nie utrzymywano stosunkowéj ilości merynosów

czystych, lub metysów. Ztąd, mimo wzrastającéj liczby Fabryk sukiennych, bezcennosc wełny czuć się daie. Lecz ileż w ostatnich latach, popęd w téj części gospodarstwa wieyskiego, nie przyłożył się do osłodzenia trosków rolnika? Podzielaiąc los wspólny rówiennikom swoim w Europie, nie raz by się był wyrzekł i pracy, i zaufania w hoynosci ziemi, gdyby się nie uyrzał pokrzepionym swéj wełny odbytem do licznych rękodzielni, które za danym przykładem od Rządu powstawały iak by uroczenie, i ożywiały nieiako, zamiany handlowe z Cesarstwem Rossyiskim, za pośrednictwem Kupców tego Państwa, sukna nasze aż do Chin przynoszących.

Tak więc postęp zakładów przemysłowych, czynnie wspieranych, wznosił miasta, ożywiał stosunki towarzyskie, pomnażał ludność, tworzył kapitały, i zwracał do środka kraiu, obieg gotowych pieniędzy, które dawniéj trzeba było oddawać obcym, dla sprowadzenia rozlicznych przedmiotów, iuż teraz niezbędnéj potrzeby, a iakie dziś w kraiu naszym wyrabiane, służą nawet po części do znacznego wywozu za granicę.

Królestwo to, które w 1815 roku zaledwie sto warsztatów poślednie gatunki sukna tkających zawierało, dziś ich posiada przeszło sześć tysięcy, poruszanych wodą lub parą, za pomocą wydoskonalonych machin, w niczém nieustępujących najlepszym zakładom zagranicznym tego rodzaju; i dostarcza co rok przeszło siedm milionów łokci sukna, we wszystkich kolorach i gatunkach szacowanego. Inne wyroby wełniane, iakoto: kaźmierki, sukienka, flanelle, multany, czerkasy, ko-bierce i t. p. przykładają się także do ruchu handlowego między dwoma Narodami iednemu berłu podległemi. W istocie, wełniane te tkanki są poniekąd iedynemi towarami, które Królestwo iest w stanie dawać w zamianę licznych przedmiotów z Cesarstwa otrzymywanych, iakimi są wyroby bawełniane, iedwabne, płótna lniane i konopne, żagle, skóry, papiery, kruszce, blachy i narzędzia żelazne; porcelany, faians, wosk, świeće iarzące, oleie, smoła, żywica, ryby, zwierzyna, woły, masło, rozmaite żywności, chmiel, zboże, i inne przedmioty, od kilku lat napływające do Stolicy naszéj, przy łatwości przewiezienia

iaką nowe drogi nasze podają. Ściśła kontrola dozoruie te stosunki handlowe, upominające się wszakże o niektóre ułatwienia, któreby równie i wzajemnie były korzystne dla obydwóch krajów.

Chociaż wykonanie wielu z powyższych przedmiotów, iuż iest także poniekąd zaprowadzone lub rozszerzone w Królestwie; iednakże te po części niewystarczają na iego potrzeby; a mnoga ich liczba, będzie zawsze, bądź wyłącznie, bądź obficiéj i po niższych cenach, z Cesarstwa wprowadzana.

Z tém wszystkim dosyć znaczna ilość warsztatów dostarcza iuż i u nas wyrobów bawełnianych i lnianych; niektóre wielkie przedzialnie w tym rodzaju zaprowadzają się podług naynowszych udoskoleń. Różne rękodzielnie na prawym brzegu Wisły nawet, chociaż z trudnością i pomimo mnogich przeszkód, wzrastają.

Ostatnia wystawa licznych przedmiotów przemysłu narodowego dostatecznie poświadczyła iego postępy. Dowodzi ona rozszerzenia potrzeb towarzystwa, nakazujących tę użyteczną pracowitość, która iest

naypewniejszą rękoymią porządku, spokojności i zalet społecznych.

Przemysł i handel dzielnego wsparcia doznały, w skoréy budowie dróg bitych, które już pokrywają przeszło 138 mil, po 15 na stopień. Znaczny ten postęp szczególnie przypisać należy, sposobom oszczędniejszym od dwóch lat w budowie dróg zaprowadzonym, za pomocą których można było w ciągu zeszłego lata otworzyć dla użytku powszechnego całą drogę od Warszawy aż do Niemna, pomimo wydmów piaszczystych, trzęsawisk, i braku materiałów, aż nadto częste trudności przedstawiających na większéj części téj przestrzeni.

Droga z Warszawy do Poznania, ukończona aż do granicy Pruskiéj, wymagała równie trudnych i kosztownych robot, iakiemi także były mosty na rzece Warcie pod Kołem i Koninem.

Liczne i ozdobne budynki wzniesione przy tychże drogach na pomieszkania dla służby, otaczają się sadami drzew owocowych i leśnych.

Tak więc skorzéj niż się spodziewać można było, pośpiesza to ważne ulepszenie, zespolające już handel zachodu i wschodu

nad rzekami Bugiem i Niemnem: wpływ ztąd na postęp przemysłu naszego i wewnętrznego ruchu, jest poświadczony zadziwiającą przemianą okolic temi drogami przerzynanych, i w ostatnich latach tak nagle przyozdobionych.

Mierność myta pobieranego przy rogatkach dróg bitych, handlowi uciążliwości nie przynosi; lecz to myto niezdolało dotąd pokryć kosztów na ich utrzymywanie, które jeszcze w roku zwyczajnym do 6000 Złotych na milę wynoszą.

Drogi poprzeczne starannie są po Województwach naprawiane, i ulepszenie ich jest widoczne.

Lubo roboty około czyszczenia rzek, nie były z pośpiechem posuwane, z powodu niedostatecznych funduszów, iakie na ten przedmiot przeznaczyć można było; jednak znaczna ilość tam, ubitych nad Wisłą, za pomocą Właścicieli nadbrzeżnych, przyłożyła się do niejakiego zabezpieczenia brzegów i ułatwienia spławu.

Wykaz statystyczny miast i wsi Królestwa, z wyszczególnieniem dymów, mieszkańców, ich zatrudnień, sposobu do życia,

i innych szczegółów do tego przedmiotu ściągających się, ułożony został w roku 1828. Przy trwającym pokoju i nieocenionych jego dobrodzieystwach, wzmagająca się ludność ogólna wynosiła na początku roku 1829go 4,088,289 głów, nie licząc woyska; pomnożoną więc od 1823 roku, o 383,983 głów została. Ztąd wynikło także więcej dokładności w rocznych spisach poboru woyskowego, i więcej równości w rozkładzie dostawy Rekrutów.

Wzrost i postęp miast Królestwa, nie zatrzymały się od ostatniego posiedzenia. Budowle publiczne, mieszczące Władze Rządowe, Ratusze, liczne domy prywatne, młyny parowe, browary angielskie; wznoszące się obszerne zabudowania na przędzalnie, na wyrabianie cukru z buraków, mosty trwałe, nowe i brukowane ulice, bądź już wykonane lub w robocie będące, dowodzą kwitnącego ich stanu. Osobne wydziały ciągle są wyznaczane na mieszkanie ludności żydowskiéj, która w całym kraiu, głów 384,263 wynosi.

Wartości w Towarzystwie Ogniwém stopniowo się pomnażające, dochodziły w roku 1829tym do 420,000,000 Złotych, i

powiększyły się były w ostatnich latach o 108,000,000 Złotych. Towarzystwo to wypłaciło w tymże czasie różnym pogorzalym Właścicielom w miastach i po wsiach z górą 10,000,000 Złotych. Rachunkowość porządna i działania jego, zasługują na pochwałę.

Ludność Warszawy wynosiła w r. 1829, 136,554 głów, nierachuiąc załogi woyska, z którą dochodzi do 150,000 dusz, powiększoną przeto została o 20,000 głów od ostatniego posiedzenia Seymowego. Liczba Żydów wchodzi w to, o głów 30,446. Dochody miasta są coraz lepiej uporządkowane, a przez to pomnożone. Lecz wydatki jego powiększyły się stosunkowo. Wystawiono kilkaset domów, a między nimi, po większém części znaczne budowle. Oświecenie ulic ciągle się doskonalili. Dla zaradzenia niedogodności bruku z okrągłego krzemienia, wiele główniejszych ulic, usłanych zostało łamanym kamieniem granitowym, podług sposobu *Macadama*. Dotąd doświadczenie, dogodność ich stwierdza; lecz kosztowniejsze ich utrzymanie, oraz wybrukowanie nowe placów i ulic, dało powód do równiejszego rozkładu poboru brukowego.

Wzniesienie nabrzeża przy Wiśle z ciosowego glazu, i rozległego Teatru zarządzone przez NAYIAŚNIEYSZEGO PANA na przedstawienie JEHO Namiestnika, bez przerwy się wykonywa; ale ponieważ te dwa wielkie przedsięwzięcia, wymagają znakomitych kosztów, których roczne dochody miasta nie są w stanie dostarczyć, Urząd Muncypalny, w skutku upoważnienia Królewskiego, zaciągnął w Banku Polskim pożyczkę, umorzyć się w ciągu 16 lat mającą.

Pomnożona ludność i stosunki z prawym brzegiem Wisły, iako téż z Cesarstwem Rosyjskiem, przynagliły do postawienia drugiego mostu pływającego, w położeniu dozwalającym wjazdu pod górę i przystępu, nierównie wygodniejszych, iak u dawnego mostu.

Instytut agronomiczny, zaprowadzony w Marymoncie, stale rozmaitym gałęziom rolnictwa dostarczał Uczniów, dostatecznie zawiadomionych, nie tylko w nauce ogólnej, ale w odkryciach i ulepszeniach nowych, które w Instytucie są wykazywane i praktycznie dochodzone. Dostrzeżenia stwierdzone doświadczeniem, są zbierane i umieszczone w Pamiętniku Instytutu pod

tytułem *Ceres*, dowolnie wydawanym, a którego już ogłoszone posyty, zasłużyły na znawców pochwały. Oprócz wyższego Instytutu, Szkoła ubogich dzieci, składająca się z 30st Uczniów, kształci nader użytecznych wychowañców, którym od pierwotnego wieku wpaia zamiłowanie pracy; a udzielaniem wiadomości praktycznych, byt im pomyślny na przyszłość przysposabia.

Szkoła śpiewu w Warszawie założona, pod kierunkiem biegłego Mistrza, dowodzi już, ile pod tym względem wydołać mogą nauka i wytrwałość, w kraich nawet, gdzie ostrość strefy, piękne głosy rzadkiemi czyni.

Zakład stada rządowego, wzorowo utrzymwanego w Janowie, przykłada się znakomicie do ulepszenia rodu koni, rozprawdaniem coroczném, dobranych ogierów Arabskich i Angielskich w dziesięciu stacjach kraiovych. Mieszkańcy coraz więcej z tych urządzeń korzystają; a ogół pięknych klaczy i koni, prawie wszystkich już na miejscu wychowanych, wynosi w Janowie z górą 600 sztuk.

Przedstawienia Rad Wojewódzkich, udzielone za pośrednictwem Kommissyi Rzą-

dowéy Spraw Wewnętrznych, Władzom właściwym, zrzażyły zawsze, w razie nawet gdy im natychmiast zadosyć uczynić trudno było, ten zbawienny skutek, iż zwracały uwagę i zastanowienie Rządu na przedmioty, często, dobro powszechnie znamienicie na względzie mieć mogące.

Uporządkowanie zaległych rachunków z dawnych Magazynów zboża, aż do czasu ich zamknięcia, iuż prawie iest ukończone.

W O Y N A.

Administracya wojny wspierana i zasilana prawdziwie Oycowską troskliwością, ciągle postępowała w zawodzie udoskonaleń iakie mogły bydz zastosowane do każdéy gałęzi służby woyskowéy. Tak woysko co rck lepiéy ćwiczone, karne i liczniejsze, stało, baczne na głos, któryby ie powołał do pola sławy; gotowe w nim dowieść, iż umiało stać się godném starania iakiem go DOSTOYNY WÓDZ obdarzał. Na mocy postanowień Królewskich zaciągnięto w czasie od Seymu ostatniego, 18500 ludzi, z których 3,500 wzięci są w liczbie spisowych z lat poprzednich, do poboru nieużytych. Oprócz

1565 głów przeniesionych do korpusu Inwalidów i Weteranów, 11,613 podoficerów i żołnierzy uwolniono od służby, a 654ech z nich otrzymało pensye odstawkowe, w wynagrodzeniu lat służby, lub nabytego w niéy kalectwa.

Oznaki zaszczytne i podwyższenie żońdu, udzielane woyskowym którzy nad przepisane lata w szeregach pozostać woła, pomyslnie wpływaią na dobro służby ogólnéy, zachowuiąc corocznie w woysku żołnierzy, służących za wzór młodszym ich towarzyszom. Z resztą gdy w skutku postanowienia NAYIAŚNIEYSZEGO PANA wydawanie uwolnień od służby podoficerom i żołnierzom, wstrzymane zostało aż do ukończenia wojny z Turcyą, ci tylko odstawę otrzymali, których stargane siły niezdatnymi do dalszéy służby czyniły.

Przeszło 200 Kadetów znajduie się obecnie w korpusie kaliskim, którzy równie iak uczniowie szkoły aplikacyinéy, odznaczaią się śpiesznym postępem, tak pod względem moralnym, iako też naukowym i porządkowym. W przeciągu lat upłynionych, korpus Kadetów wykształcił 185 podoficerów rozmaitym oddziałom woyska i

znaczną liczbą uczniów szkole aplikacyjnój, która ze swojej strony, tak kwatremistrzostwu ieneralnemu, iako i korpusom artylleryi i inżynierów, 37 officerów posiadających wyższe usposobienie, dostarczyła.

Szkoly podchorążych do piechoty i jazdy, tudzież zimowa dla artylleryi, urządzone od kilku lat w Warszawie, znakomicie przedstawiają korzyści. Dwie pierwsze usposobiły w ciągu lat ostatnich dla wojska 413 officerów piechoty i jazdy; szkoła zaś artylleryi 61 officerów.

Zbawienne skutki wynikające z zaprowadzenia szkół pływania, przewyższają nadzieie o nich powzięte. Dwie takie szkoły przy Warszawie istnące, ukształciły w ostatnich latach 7,000 uczniów. Podobny zakład z równym skutkiem urządzony został przy korpusie Kadetów w Kaliszu.

Szkola Felczerów przy szpitalu głównym, wydała kilkunastu uczniów dostatecznie usposobionych. Umieszczona jest przy tymże szpitalu biblioteka składająca się z najlepszych i najnowszych dzieł lekarskich i chirurgicznych.

Szpitaly wojskowe ciągle zajmowały troskliwość Administracyi. Dwa nowe z nich urządzono, ieden w Łowiczu a drugi w Siedlcach. Wszędzie cierpiący żołnierz, znajduie obok wzorowój czystości i porządku, leczenie i żywność zastosowaną do stanu choroby, oraz wszystko co mu przynieść może ulgę w dolegliwościach.

Narzędzia chirurgiczne sporządzone przez artystę krajowego a w niczem nieustępujące naydoskonalszym zagranicznym, uzupełnione są dla wszystkich oddziałów wojska.

W celu urządzenia stosunków wskazanych Kodexem karnym, między sądami cywilno-karzącymi i władzami wojskowymi, Kommissye Rządowe Sprawiedliwości i Woyny porozumiawszy się, postanowiły: iż wyroki Sądów cywilno-karzących, przeciw wojskowym przed weyściem ich w służbę zapadłe, iako prawomocne i nowemu sprawdzeniu nieulegające, powinny być przez władze wojskowe wykonywane; sprawy zaś wytoczone przed weyściem ich w służbę wojskową, w którychby ieszcze wyrok sądów cywilno-karzących nie zapadł, ulegają rozpoznaniu władz wojskowych.

Żołnierz pobiera regularnie swój żołd: jest dobrze żywiony, dobrze odziany i sumiennie we wszystkie potrzeby opatrzony.

Zakłady remonty w Cesarstwie Rossyjskiem, dostarczyły w ciągu upłynionych lat, tak jak dawniiej, dostateczną ilość zdrowych i silnych koni na potrzebę jazdy, artylleryi i pociągu. Jednak pewna ich ilość z rozkazu wyższego zakupioną jest w Królestwie. Trwanie służby konia przedłużone zostało od 8 do 9 lat: urządzenie to znaczną oszczędność pod tym względem zaprowadziło.

Dostawy furażu, drzewa opałowego i światła, odbywały się podług zwykłego porządku. Lecz trzyletnie nieurodzaje, skłoniły były Kommissyą Rządową Woyny do żądania przy układzie budżetu na rok 1828, z powodu podwyższonej ceny furażu, 900,000 złotych funduszu dodatkowego, z którego iednak czwarta część nieużyta, w skarbie pozostała.

Licznymi zażaleniami, tak ze strony obywateli iako i wojskowych, dostatecznie wykryły się częste nadużycia, wydarzone przy rozkładzie kwaterunku; których usunąć niepodobna, dopóki właściciele domów,

ciężar ten w naturze ponosić będą obowiązani.

W celu zapobieżenia tym uciążliwościom, a nie chcąc iednak żądać od Seymu nowego podatku na wynagrodzenia właścicielom ponoszącym kwaterunek, rząd Królestwa skłonił się do zamiaru wystawienia po Woiewództwach, koszar mogących pomieścić całe woysko; i mających w przeciągu lat 5 do 6^{ciu} być ukończonemi, za pomocą pożyczki, którąby składki dobrowolne, pobierane od miast Królestwa z pobytu woyska korzyści ciągnących, stopniowo umorzyły.

Fabrykom kraiovym jest teraz zupełnie powierzone umundurowanie woyska, które tym sposobem zostaje opatrzone w sukna wszelkiego rodzaju; tak pod względem gatunku iakoteż i koloru, nic do życzenia nie zostawiające; kapitał zatem około dwóch milionów wynoszący, dawniiej co rok na ich zakupienie za granicę wyprowadzany, dziś zasila nasze rękodzielnie i do ich wzrostu się przykłada.

Co do płócien, woysko dotąd, w iednej trzeciiej części rocznej potrzeby tego przedmiotu, opatrzone jest z wyrobni kraiovych;

dwie drugie części sprowadzane są z zagranicy. Jednakże Kommissya Rządowa Woyny troskliwie poszukiwała wszelkich środków aby odtąd ogół roczney potrzeby płótna, mógł być z fabryk krajowych dostarczany, i w tym celu zawarła ugodę na pięć następnych lat z fabrykantem płócien w mieście Łodzi osiadłym, który się zobowiązał dostawiać ich co rok w takim stosunku, iżby przy wyjściu ugody, w roku 1834 nastąpić miał, był w stanie dostarczenia ogólney potrzeby tego przedmiotu, w kraju wyrobionego.

Roboty warowne około twierdzy Zamościa, ciągle trwają, i z dokładnością są wykonywane, za pomocą więźniów cywilnych i wojskowych tamże osadzonych. Oprócz funduszów na ten przedmiot w rocznym budżecie przeznaczonych, Kommissya Rządowa Woyny dodała summy, które na różnych częściach swego etatu oszczędzić mogła. Tak więc, te roboty zarówno trwałe, dokładne i ozdobne, otrzymały już silne rozwinięcie. Pożar w roku 1827. zniszczywszy znaczną część miasta Zamościa, NAYIAŚNIEYSZY PAN rozkazał udzielić iego mieszkańcom, sposobem pożyczki, summe

150,000 Złotych, w przeciągu 26ciu lat, za małą roczną opłatą umorzyć się powinna; z warunkiem, aby domy odbudować się mające, były z cegły, i dachówką lub cynkiem pokryte.

Dla niedostateczności funduszów, roboty twierdzy Modlina, ograniczyć się musiały, na zabezpieczeniu brzegów Wisły i Narwi od wody podrywanych. Nowy most odznaczający się ozdobnym kształtem i trwałością, łączy dwa brzegi Narwi pod okopami twierdzy Modlina.

Rozliczne wojskowe warsztaty, kuźnicze, kołodziejskie, stolarskie i tym podobne, dostarczają rozmaitym oddziałom, wszelkich potrzeb pod temi względami.

Fabryka instrumentów matematycznych urządzona przy arsenale Warszawskim, opatrnie artylleryą i korpus inżynierów w tak dokładne narzędzia, iż ich sprowadzać z zagranicy żadney nie ma potrzeby.

Obóz pod Powązkami nabył pozor miasta nowego, przegradzanego ogrodami i rozlicznymi sadami. Te powabne urozmaicenia, zbawienny wpływ wywierają na zdrowie i na wesołość żołnierza; a znaczne rozprzestrzenienie stajen, wozowni i innych

budowli świeżo wystawionych, dozwala pomieścić cały prawie ogół ludzi i koni, który dawniey stawał się ciężarem mieszkańcom stolicy i iéy okolic.

Wspaniałe i obszerne koszary ALEXANDRA; inne podobne dla jazdy gwardyi przy łazienkach z domem dla Dowódczy, budowla przeznaczona na ludwisarnią, pawilon na bióra i na mieszkanie osób Dyrekcyą artyleryi składających, są dziełem starania i oszczędności Administracyi. Inne zabudowania podobne, uskuteczniiono w Lublinie, Krasnymstawie, Radomsku, Uniejowie, Radzynie, Łowiczu, Kaliszu i Płocku. Piękną salę przeznaczoną na ćwiczenia wojskowe dla Kadetów, wystawiono w Kaliszu. W Zamościu dawny zamek zupełnie wyporządzone na mieszkanie dla Oficerów za pomocą funduszków od KRÓLA na ten przedmiot wyznaczonych.

Roboty znamienicie dokładne i ozdobne, ku połączeniu Narwi z Niemnem z rozkazu NAYIAŚNIEYSZEGO CESARZA ALEXANDRA, roku 1824 rozpoczęte, są czynnie prowadzone. Rzeki Biebrzę i Nette, należące do téy linii komunikacyinéy, oczyszczono; brzegi obwarowano, łoża rozszé-

rzo; a bieg ich sprostowano. Rozciągle kanały, liczne śluzy, zespoliły jeziora i rzekę Hańczę tak, iż cała ta linia zacząwszy od Narwi aż do miasta Augustowa i kilka mil daléy, iest teraz spławną.

Dokładna rachunkowość wykazuje z jasnością i w porządku, użycie funduszków oddanych pod rozrządzenie Kommissyi Rządowéy Woyny.

S K A R B.

W skutku równie szczęśliwego iak niechybnego odwrotu, usiłowania które Skarb rozwinięciu wewnętrznego powodzenia w Królestwie poświęcił, wzmogły zamożność narodową tym samym żywiołem pokrzepiającym, iaki z tegoż Skarbu wypływał, a przychody postępowały w równi z ulepszeniami przez nie ułatwianemi.

Jakoż, z iednéy strony ustanowienie stowarzyszenia kredytu ziemiańskiego, tworząc nową wartość dla własności prywatnych, uczyniło ie istotnie ruchomemi pod dwoistą rękoymią hypoteki, i zobowiązania wszystkich wspólników: ułatwiło tym samym zamiany własności, podczas gdy Skarb zapobiegał wszelkim niedogodnościom z najmnieyszego opóźnienia wypłat

procentów i kapitałów wyniknąć mogącym, upoważniony od KRÓLA został do użyczenia Towarzystwu témczasowych zaliczeń, iakichby się potrzeba okazała.

Z innéj strony, toż samo stowarzyszenie ziemiańskie poda Rządowi, udział w nim mającemu, sposobność uskutecznienia stopniowo sprzedaży dóbr narodowych dekretem Królewskim upoważnionej; a oddając te własności pod lepiéj rozumiany zarząd prywatnego starunku, dozwoli zamiany niepewnych dotąd wpływów, klęskami wojennymi zmniejszonych, na dochody stałe i pewne, które łatwo otrzymać będzie można, zabezpieczając na nieruchomościach prywatnych, summy z téj sprzedaży pochodzące.

Potrzebny był pośrednik do tych rozmaitych i szczegółowych czynności. Bank polski, utworzony postanowieniem Królewskim, przyłączył więc do atrybucyi, iakich wymagała ta dążność ogólna, wszelkie inne mogące ułatwiać działania handlowe i przemysłowe, podawać sposobność do przedsięwzięcia ważnych robot dla użytku powszechnego, a nawet dozwolić wypłacania długu publicznego, gdy ten zostanie ostatecznie uznany.

Z resztą, wypadki rachunkowe z tych układów wynikłe, są takie, iakich pragnąć można było: i tak listy zastawne Towarzystwa Kredytowego puszczone były w obieg po cztery od sta, w kraiu gdzie procenta bardzo wysokie liczone; lecz podwójne tych listów co rok losowanie, w celu całkowitego ich uiszczenia, równie iak niechybność wypłat, śpiesznie je doprowadziły do nominalnego szacunku, w którym się utrzymują, i dziś za granicą w równi z najlepszymi wartościami są poszukiwane.

W poborach od 1824. aż do 1828 roku, Skarb otrzymał powiększenie o 69,810,902 Zł. i groszy 22, w porównaniu z przychodami pięciu lat poprzednich, z których zdany był rachunek na poprzedzających posiedzeniach Seymowych: powiększenie pochodzące całkowicie z wydziału dochodów niestałych; chociaż Taryfry nie obciążając wywozu żadnym podatkiem, znaczne poświęcenia uczyniły w opłatach od wprowadzania, na korzyść przemysłu krajowego.

Oprócz tego, gdy na mocy Konwencyi zawartych z Prussami, Austryą i Saxonią, wszystkie prawa i obowiązki tych Mocarstw, ściągające się do wierzytelności i długów

byłego Xięstwa Warszawskiego, zostały przeniesione na Rząd Królestwa, ten znalazł się w możności przedsięwziąć rozpoznanie ciężarów, które stanowić będą dług narodowy. W tym względzie 49,683,497 Złotych, jest już uznanych iako dług od Skarbu należący mieszkańcom, lecz ogół ten został zarazem zmniejszony o 16,404,417 Złotych, tak przez wynagrodzenia wzajemne, iak przez wypłaty postanowieniami Królewskimi upoważnione.

Poszukiwania pretensy skarbowych do mieszkańców, dotąd ustanowiły na rzecz Skarbu wierzytelność 77,628,094 Złotych wynoszącą, której odzyskanie, w większój połowie zabezpieczone jest na rękoymiach. Tak więc dzieło likwidacyi wewnętrznej, czynnie się do kresu swego zbliża.

Nakoniec fundusz dla wysłużonych, utworzony z potrąceń na pensyach wszystkich Urzędników publicznych, w roku 1827 dochodzący już do półtrzecia milliona Złotych, umieszczony został na procencie w Dyrekcyi Górnictwa Rządowego, która onych używa na wykonanie robot, iakich ta nader ważna gałąź własności Rządowych ieszcze wymaga.

Członkowie Rady Stanu przełożą Izobom Seymowym niektóre projekta do praw, będące skutkiem oświadczonych przez Nie i przez Rady obywatelskie żądań, iakim ogólnie Rząd w naradach i postanowieniach swoich ile możności zadosyć uczynić pragnął.

Ale tam, gdzie społeczność jest już stale urządzona, zmiany lub poprawy Ustaw, iakkolwiek z postępem czasu mogą być niekiedy požądane, zawsze iednak z powolną rozważą i wstrzeźliwością przedsiębrane być powinny, aby nie wstrząsły i nie zamięszały pomiędzy Mieszkańcami stosunków i zwyczajów przyiętych. Tę prawdę wspiera już wspomniony przykład, na ostatnim Seymie wyspieszonego prawa o małżeństwach i rozwodach, które dotąd w najważniejszój części swojej wykonane być nie mogło, a które dla wielu rodzin stało się powodem kłopotliwych bez uyscia, zachodów, iakim na dal zagrozić, mądrość Izb Seymowych będzie powołana.

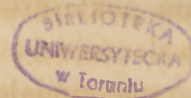
Rada Administracyina od roku 1827 pozbawiona Naczelnika, który przez lat iedenascie, żywego Jéy udzielał popędu, usiłowała, nie zwalniając swych czynności, zachować im, stosownie do życzeń KRÓLA,

opiekuńczy kierunek. Przekonana iż najlepszym rządem jest ten, który postępując bez omdlenia, daie się jednak najmniej czuć rządonym; jeżeli z iednój strony, w nieskazitelny swój wierności dla Tronu, niezaniebala im przypominać, że niewczesne nadzieie, nader często spoczywają na otchłani; pamiętała zarówno iż druga część iey powołania, wkładała na nią obowiązek, czuwania bezprzestannie, nad powodzeniem, spokojnością i zachowaniem godności obywatelów.

Przychylność KRÓLA dozwoliła, aby bezpieczeństwo Ich nienaruszoną została, wtedy nawet, kiedy szcęk oręża rozlegał się za naszą granicą; i mogliśmy wszyscy w domowym pokoju poklaskiwać czynom pobratymczój waleczności, która skracając nieprzyjaciela zarozumiałość, wznawiała lub gotowała niepodległość Narodów.

Jednakże administracya Królestwa, od czasu ostatniego Seymu, miała także dni frasobliwe do przebycia i gorzkie obowiązki do wypełnienia. Wszystkie składy polityczne podlegają chwilom zapamiętania i obłądów: ale kiedy te są skutkiem tylko przemieniającej niespokojności kilku ludzi,

nie powinny być uważane inaczej, iak burze przelotne, albo iak te powietrzne zjawiska, które przerażają i nikną bez naruszenia porządku ogólnego. Tak nasze instytucye, doświadczane i utwierdzone czasowemi przeciwnościami, osłonią pod dobroczynnym wpływem PANUJĄCEGO, szczęśliwe nasze potomstwo, które ostrzeżone dziejami swych oyców, używać będzie tym więcej, z zamiłowaniem, wdzięcznością, roztropnością i bezpieczeństwem, dobrodzieystw ustawy Konstytucyjnej.

Biblioteka Główna UMK

300046588859

SIEGARNIA

ANTYKWARIAT

DOM
KSIĄZKI
DOM

C 412426

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

272 573

